

УДК 341.38:343.848:343.224.1-053.6(477+4)"1940/60"

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-2-23>

Мануїлова К. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1940–1960-ТІ РР.): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF RESOCIALIZATION OF JUVENILE OFFENDERS IN THE POST-WAR PERIOD (1940–1960S): COMPARATIVE ANALYSIS OF UKRAINE AND EUROPEAN COUNTRIES

У статті досліджується питання міжнародного досвіду ресоціалізації неповнолітніх правопорушників у повоєнний період. Проводиться порівняльний аналіз України та європейських країн. Проблема ресоціалізації неповнолітніх правопорушників залишається актуальною як у історичному та і у сучасному контексті. У післявоєнний період (1940–1960-ті рр.) багато країн стикалися зі зростанням підліткової злочинності, викликаним соціально-економічними наслідками війни, руйнуванням сімейних інститутів та масовими міграціями. У цей період формувалися різні державні стратегії перевиховання неповнолітніх правопорушників, які згодом вплинули на розвиток сучасної ювенальної юстиції.

У статті робиться акцент на особливості цього періоду, а саме на підходах до ресоціалізації неповнолітніх, які значно відрізнялися залежно від політичного устрою та соціально-економічних умов у різних країнах. У соціалістичних державах, зокрема в Україні як частині СРСР, превалювали карально-виховні методи, що включали систему трудових колоній, спецшкіл та активне залучення молоді до піонерсько-комсомольського руху як засобу ідеологічного перевиховання.

Натомість у країнах Західної Європи, таких як Франція, Велика Британія та Західна Німеччина, поступово утверджувалася концепція соціальної реабілітації через освітні програми, психологічну підтримку та профілактичні заходи, спрямовані на запобігання рецидивам. У деяких державах були створені спеціалізовані ювенальні суди, які фокусувалися не лише на покаранні, а й на соціальній інтеграції підлітків.

У статті розглядається та аналізується міжнародний досвід ресоціалізації неповнолітніх у післявоєнний період, що дає змогу оцінити ефективність різних підходів та визначити, які з них стали основою сучасних реформ у сфері ювенальної юстиції. Проводиться порівняльний аналіз політики України та європейських країн, що дозволяє глибше зрозуміти вплив історичних, політичних і правових факторів на формування стратегії роботи з підлітками-правопорушниками та сприяє виробленню оптимальних механізмів реінтеграції молоді у суспільство.

Зроблено висновок, що дослідження цієї теми сприяє глибшому розумінню еволюції кримінально-правової політики щодо неповнолітніх і може бути корисним для розробки сучасних стратегій соціальної реабілітації молоді, яка опинилася у конфлікті із законом.

Ключові слова: ресоціалізація, неповнолітні правопорушники, міжнародне право, міжнародний досвід, підлітки, післявоєнний період, кримінально-правова політика України, європейські країни, профілактика злочинності.

The article examines the issue of international experience in the resocialization of juvenile offenders in the post-war period. A comparative analysis of Ukraine and European countries is conducted. The problem of the resocialization of juvenile offenders remains relevant both in the historical and modern context. In the post-war period (1940–1960s), many countries faced an increase in juvenile crime caused by the socio-economic consequences of the war, the destruction of family institutions and mass migrations. During this period, various state strategies for the reeducation of juvenile offenders were formed, which subsequently influenced the development of modern juvenile justice. The article focuses on the peculiarities of this period, namely, on approaches to the resocialization of juveniles, which differed significantly depending on the political system and socio-economic conditions in different countries. In socialist states, in particular in Ukraine as part of the USSR, punitive and educational methods prevailed, including a system of labor colonies, special schools and the active involvement of youth in the pioneer-Komsomol movement as a means of ideological re-education.

In contrast, in Western European countries, such as France, Great Britain and West Germany, the concept of social

rehabilitation was gradually established through educational programs, psychological support and preventive measures aimed at preventing relapses. In some states, specialized juvenile courts were created, which focused not only on punishment, but also on the social integration of adolescents.

The article reviews and analyzes the international experience of resocialization of minors in the post-war period, which makes it possible to assess the effectiveness of different approaches and determine which of them became the basis of modern reforms in the field of juvenile justice. A comparative analysis of the policies of Ukraine and European countries is conducted, which allows for a deeper understanding of the influence of historical, political and legal factors on the formation of a strategy for working with juvenile offenders and contributes to the development of optimal mechanisms for the reintegration of youth into society.

It is concluded that the study of this topic contributes to a deeper understanding of the evolution of criminal law policy regarding minors and can be useful for the development of modern strategies for the social rehabilitation of youth who have found themselves in conflict with the law.

Key words: *resocialization, juvenile offenders, international law, international experience, adolescents, post-war period, criminal law policy of Ukraine, European countries, crime prevention.*

Постановка проблеми. Ресоціалізація неповнолітніх правопорушників у післявоєнний період (1940–1960-ті рр.) є складним і багатоаспектним процесом, що перебував під впливом соціально-економічних, політичних та правових факторів. Війна залишила по собі численні соціальні проблеми, зокрема зростання дитячої безпритульності, дезорганізацію сімейних структур і поширення злочинності серед молоді. Перед державами постала необхідність розробки ефективних механізмів перевиховання та реінтеграції таких підлітків у суспільство.

У різних країнах сформувалися відмінні моделі ресоціалізації, які базувалися на особливостях їхньої правової системи, рівня демократизації суспільства та міжнародних зобов'язань. У соціалістичних державах, зокрема в Україні як частині СРСР, застосовувалися примусові заходи впливу, такі як трудові колонії та спеціалізовані навчальні заклади. Натомість у країнах Західної Європи переважали гуманістичні підходи, що включали освітні та психологічні програми, індивідуальну роботу з правопорушниками, а також спеціалізовані ювенальні суди. Важливим залишається питання про роль міжнародного права у формуванні державних політик щодо ресоціалізації неповнолітніх. Конвенційні норми, зокрема Декларація прав дитини (1959), Пекінські правила та Європейська конвенція з прав людини, заклали основи для реформування систем ювенальної юстиції. Однак ступінь їх реалізації в різних країнах суттєво відрізнявся.

Метою статті є дослідження міжнародного досвіду ресоціалізації неповнолітніх правопорушників у повоєнний період (1940–1960-ті рр.):

порівняльний аналіз України та європейських країн.

Аналіз наукових публікацій. До дослідження ресоціалізації неповнолітніх правопорушників у повоєнний період зверталися такі українські науковці як: Кутєпов М. Ю. [1], Можайкіна О. С. [2], Ортинська Н. В. [3], Силка О., Романюк І. [4], Швачка В. Ю. [5], Юзікова Н. С. [6] та інші.

Виклад основного матеріалу. Після Другої світової війни багато держав зіткнулися з наслідками економічної кризи, зруйнованою інфраструктурою та великою кількістю безпритульних дітей. В Україні, як і в інших частинах СРСР, значна кількість неповнолітніх залишилася без батьківського нагляду, що сприяло поширенню злочинності, жебрацтва та антигромадської поведінки. Подібні тенденції спостерігалися і в європейських країнах, особливо у Німеччині та Франції, де війна призвела до втрати соціального контролю над молоддю. Саме тому, ресоціалізація неповнолітніх правопорушників у післявоєнний період (1940–1960-ті рр.) була важливою складовою кримінально-правової політики багатьох держав, які стикнулися зі зростанням злочинності серед підлітків.

Політичні, соціально-економічні та культурні фактори значною мірою визначали підходи до роботи з неповнолітніми правопорушниками, що обумовило суттєві відмінності між країнами.

У післявоєнний період підходи до ресоціалізації суттєво різнилися залежно від політичного режиму, що визначав основні засади державної політики щодо неповнолітніх правопорушників. Авторитарні та демократичні

системи мали різне бачення процесу виправлення та соціальної адаптації молоді, що відобразилося у виборі методів і засобів ресоціалізації. В одних країнах акцент робився на примусовому перевихованні та колективному впливі, тоді як в інших – на соціальній підтримці та превентивних заходах.

Також важливу роль відігравали соціально-економічні чинники: рівень відновлення післявоєнної економіки, доступність освіти та соціальних програм, рівень безробіття серед молоді. В умовах нестабільності державні стратегії часто орієнтувалися на швидке вирішення проблеми підліткової злочинності, що призводило до переважання каральних або дисциплінарних методів. Водночас поступове усвідомлення важливості реабілітаційного підходу сприяло формуванню нових моделей ресоціалізації, які поєднували елементи правового захисту, освіти та соціальної інтеграції.

Розвиток міжнародно-правових стандартів також впливав на трансформацію підходів до ресоціалізації неповнолітніх. Поступово почало визнаватися, що ефективна робота з правопорушниками повинна ґрунтуватися не лише на покаранні, а й на створенні умов для їхнього повернення до суспільства. Це стало важливим кроком у формуванні сучасних систем ювенальної юстиції, орієнтованих на захист прав дитини та попередження рецидивної злочинності.

На нашу думку слід більше детально зупинитись на прикладах ресоціалізації неповнолітніх правопорушників у післявоєнний період. Оскільки вони відображають особливості кримінально-правової політики різних країн і дозволяють оцінити ефективність застосованих підходів. Аналіз конкретних моделей ресоціалізації допоможе виявити спільні риси та відмінності у стратегіях держав, визначити їхні сильні та слабкі сторони, а також простежити вплив міжнародних стандартів на розвиток ювенальної юстиції.

У післявоєнний період проблеми дитячих колоній були однією з нагальних проблем в Україні. Зростання кількості безпритульних та бездоглядних дітей, багато з яких залишилися сиротами через війну, призвело до необхідності розширення системи виховних та трудових колоній. Ці заклади мали на меті не

лише ізоляцію неповнолітніх правопорушників, а й їхнє перевиховання через працю та дисципліну.

Проте умови утримання дітей у таких установах залишалися складними: колонії часто страждали від недостатнього фінансування, браку кваліфікованих педагогів та дефіциту ресурсів для забезпечення належного рівня освіти й виховання. Державна політика у цій сфері акцентувала увагу на трудовому перевихованні, що відповідало радянському підходу до ресоціалізації, проте не завжди забезпечувало ефективне повернення дітей у суспільство. З метою подолання проблеми дитячої безпритульності, бездоглядності та хуліганства 15 червня 1943 року Рада Народних Комісарів СРСР ухвалила постанову № 659, яка передбачала посилення заходів у цій сфері. Зокрема, НКВС СРСР було доручено не лише використовувати вже функціонуючі трудові колонії для засуджених неповнолітніх, а й створити нові виховні установи. Упродовж 1943 року планувалося відкриття трудових виховних колоній для безпритульних дітей, а також для підлітків, які неодноразово допускали дрібні правопорушення чи скоювали незначні злочини [4, с. 26–30].

Однак, навіть після ухвалення постанови та створення нових виховних колоній, проблеми у цій сфері залишалися актуальними. В умовах післявоєнної розрухи ресурси для утримання таких закладів залишалися обмеженими, а матеріально-технічна база не відповідала потребам великої кількості неповнолітніх. Багато установ розміщувалися в пристосованих приміщеннях, що не забезпечували належних житлових і санітарних умов.

Крім того, система перевиховання значною мірою базувалася на дисциплінарних та примусових заходах, що часто унеможливлювало індивідуальний підхід до кожної дитини. Основний акцент робився на трудовій діяльності, яка розглядалася як засіб виховання і соціалізації, проте при цьому недостатньо уваги приділялося освіті та психологічній підтримці. Це призводило до того, що значна частина вихованців після звільнення з колоній стикалася з труднощами адаптації в суспільстві та нерідко поверталася до протиправної поведінки.

З часом радянська влада змушена була вдосконалювати систему ювенальної юстиції та методи роботи з неповнолітніми правопорушниками. Почали запроваджуватися нові підходи, спрямовані на зменшення рецидивної злочинності серед молоді, розвиток профілактичних програм і покращення умов утримання дітей у виховних колоніях. Водночас міжнародний досвід поступово почав впливати на радянську кримінально-правову політику, що стало важливим етапом у розвитку системи ресоціалізації неповнолітніх у післявоєнний період.

Одним із важливих прикладів післявоєнної політики ресоціалізації неповнолітніх правопорушників є досвід Франції, яка зіткнулася з подібними проблемами, як і інші європейські країни. Зростання рівня дитячої бездоглядності та злочинності після Другої світової війни вимагало комплексного підходу до виховання та інтеграції молоді, яка потрапила у складні життєві обставини. Французька держава визнала необхідність створення спеціалізованих закладів, що не лише ізолювали неповнолітніх від кримінального середовища, а й сприяли їхньому подальшому поверненню до суспільства.

У цьому контексті було запроваджено центри виховання для неповнолітніх правопорушників (*Centres d'éducation surveillée* – це тип пенітенціарної установи у Франції для неповнолітніх правопорушників. Вони замінили виправні колонії, які з 1927 року називали будинками наглядового виховання, і зникли в 1970-х роках), які поєднували освітню, психологічну та соціальну підтримку з програмами професійної підготовки.

Створення незалежного департаменту з питань виховання неповнолітніх у складі Міністерства юстиції стало ключовим кроком у реформуванні системи ресоціалізації у Франції. Відокремлення виховних установ від пенітенціарної системи дозволило запровадити нові підходи до роботи з підлітками, орієнтовані на їхню освітню, соціальну та психологічну реабілітацію.

У рамках цієї реформи було відкрито низку спеціалізованих навчальних закладів, що мали на меті не лише контроль за неповнолітніми правопорушниками, а й їхню посту-

пову інтеграцію в суспільство через освіту та професійну підготовку. Водночас державний сектор забезпечував виховання лише частини неповнолітніх, довірених правосуддям, тоді як значну роль у системі відігравали приватні ініціативи. Для координації цього процесу та контролю за функціонуванням установ було створено спеціальну групу інспекторів, відповідальних за нагляд за дотриманням стандартів у навчальних центрах. Такі реформи стали важливим етапом у розвитку французької системи ювенальної юстиції, що в подальшому вплинула на формування європейських підходів до ресоціалізації неповнолітніх правопорушників [7].

Після Другої світової війни Велика Британія зіткнулася зі зростанням рівня злочинності серед неповнолітніх, що вимагало реформування підходів до їхньої ресоціалізації. Традиційна пенітенціарна система поступово поступалася місцем більш гуманним методам роботи з молоддю, що скоїла правопорушення. Британська модель ґрунтувалася на поєднанні каральних і реабілітаційних заходів, що включали спеціалізовані установи, ювенальні суди та соціальні програми.

Одним із ключових елементів цієї системи стала **борстальська система**, що передбачала навчання, професійну підготовку та сувору дисципліну як основні засоби перевиховання. Борстальська система, англійська виправна система, призначена для молоді від 16 до 21 року, названа на честь старої в'язниці в Борсталі, Кент. Система була запроваджена в 1902 році, але її основну форму надав сер Олександр Патерсон, який став комісаром в'язниці в 1922 році. Кожна установа складається з будинків, в яких в ідеалі міститься не більше 50 молодих правопорушників, з господарем або господаркою та домашнім персоналом. Навчання вимогливе, засноване на напруженій і цікавій роботі цілий день. Існували курси професійної підготовки з шістьма годинами вечірньої освіти в Борсталі або в місцевих технічних коледжах. Період навчання, який регулюється прогресом ув'язненого через систему оцінок, у середньому становить близько 15 місяців. Після звільнення ув'язнений переходить під нагляд Центральної асоціації післяопераційного догляду та може бути від-

кликаний для подальшого навчання, якщо це необхідно [8].

Водночас розвиток *ювенальних судів* дозволив застосовувати індивідуальний підхід до кожного випадку, враховуючи обставини злочину та потреби молодшої людини. Реабілітаційні програми були спрямовані не лише на виправлення поведінки, а й на соціальну адаптацію неповнолітніх після звільнення. Цей підхід дозволяв враховувати не лише правопорушення, але й соціальні та психологічні фактори, які могли вплинути на поведінку неповнолітніх. Завдяки ювенальним судам, було можливим впровадження більш гнучкої системи покарань, що включала альтернативи ув'язненню, такі як нагляд за поведінкою, участь у реабілітаційних програмах або направлення до спеціалізованих установ для лікування та розвитку соціальних навичок.

Реабілітаційні програми, зокрема, передбачали інтенсивне навчання та трудову діяльність, а також психологічну допомогу для допомоги неповнолітнім у подоланні особистих проблем і адаптації до норм соціуму. Підхід Великої Британії орієнтувався на повернення молодих людей до суспільства, де вони могли б стати корисними його членами, і таким чином сприяти зменшенню рецидивної злочинності серед молоді.

Ще одним вагомим прикладом є Німеччина. У Німеччині правосуддя щодо неповнолітніх, яке охоплює осіб віком від 14 до 20 років, базується на принципах гуманізму та реабілітації. З моменту прийняття Закону про ювенальну юстицію в 1923 році, німецька система правосуддя поєднує кримінальні покарання з соціальними заходами, що сприяють перевихованню правопорушників. Законодавчі реформи, зокрема в 1953, 1990 і 2008 роках, акцентували увагу на освітніх і відновних підходах. Проте в той же час система не схильється до суворих покарань, а використовує ув'язнення лише як крайню міру [9].

Після Другої світової війни Німеччина була розділена на дві частини, що значно вплинуло на розвиток її системи ювенальної юстиції та підходів до ресоціалізації неповнолітніх правопорушників.

У **Західній Німеччині (ФРН)** після 1949 року, коли країна стала частиною захід-

ного блоку, був відновлений демократичний курс, орієнтований на права людини та реабілітацію. Підходи до ресоціалізації неповнолітніх базувалися на принципах гуманізму, індивідуального підходу та психологічної підтримки. За основу були взяті соціальні та педагогічні методи, які сприяли не лише покаранню, але й вихованню та соціальній адаптації молодих людей. У ФРН було створено спеціалізовані установи для неповнолітніх правопорушників, зокрема виховні колонії та реабілітаційні центри, де акцент робився на освіті, професійній підготовці, психологічній допомозі та інтеграції в суспільство. Підхід до неповнолітніх правопорушників у ФРН передбачав можливість їхнього повернення в суспільство через активну участь у соціальних програмах, навчанні та працевлаштуванні. Усі ці заходи були спрямовані на те, щоб допомогти підліткам змінити свою поведінку та уникнути рецидивів.

Натомість у **Східній Німеччині (НДР)**, де панував соціалістичний режим, система виховання неповнолітніх правопорушників була набагато суворішою і використовувала радянські методи примусового виховання. У НДР функціонувала система трудових колоній, де неповнолітні піддавалися не лише дисциплінарним покаранням, але й працювали в умовах, що часто нагадували військові табори. Примусова праця, обмеження свободи та суворий контроль з боку влади були основними методами перевиховання. Система ювенальної юстиції в Східній Німеччині прагнула формувати лояльність до держави через фізичне і психологічне підкорення. Підлітки, що потрапляли до цих установ, піддавалися інтенсивній ідеологічній обробці, де особлива увага приділялася формуванню «правильного» соціалістичного громадянина, здатного виконувати свою роль у радянській суспільній структурі. Підхід у НДР до ресоціалізації був значно жорсткішим і менш орієнтованим на індивідуальні потреби правопорушників.

Отже, різниця між підходами Західної та Східної Німеччини в контексті ресоціалізації неповнолітніх правопорушників в основному полягала в тому, що в ФРН переважала гуманістична модель, орієнтована на реабілітацію через освіту та соціальну підтримку, тоді

як у НДР застосовувалися жорсткі радянські методи, спрямовані на контроль та перевиховання через дисципліну і примус.

Висновки. Отже, міжнародний досвід ресоціалізації неповнолітніх правопорушників у післявоєнний період 1940–1960-х років, включаючи приклади з України та європейських країн, демонструє значні різниці в підходах до цієї проблеми, залежно від політичних і соціальних умов кожної країни. У той час як в Україні радянська система орієнтувалася на жорсткий контроль, трудову перевихованість та примусову дисципліну, в країнах Західної Європи, таких як Франція та Велика Британія, переважав більш гуманістичний підхід, спрямований на реабілітацію через освіту та соціальну адаптацію неповнолітніх правопорушників.

Особливо яскраво ця різниця виявлялася у порівнянні між Західною та Східною Німеччиною, де в першій було впроваджено демократичні методи, орієнтовані на індивідуальний підхід і реабілітацію, тоді як у другій застосовувалися радянські методи примусового виховання. Це підкреслює важливість соціальних, політичних та ідеологічних факторів у формуванні практик ювенальної юстиції в різних країнах.

Досвід різних країн, зокрема в аспекті ресоціалізації неповнолітніх, є важливим для розробки сучасних підходів до ювенальної юстиції, що орієнтуються на гуманні методи, освіту та підтримку в адаптації молодих людей після правопорушень, сприяючи їх ефективному поверненню до суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кутепов М. Ю. Досвід США, Франції та Японії щодо виправлення та ресоціалізації засуджених неповнолітніх. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/64-1.pdf>
2. Можайкіна О. С. Профілактика протиправної поведінки неповнолітніх: аналіз досвіду США та Великобританії. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2011. Вип. 16. С. 170–177.
3. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Львів – 2017. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1717/dysertaciynarobotanazdobuttyanaukovogostupenyadoktorayurydychnyhnaukortynskoyinv.pdf>
4. Силка О., Романюк І. Основні засади діяльності дитячих трудових виховних колоній в Україні 1942–1945 рр. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2019. Вип. 29. С. 26–30.
5. Швачка В. Ю. Правова соціалізація особи в сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2008. 200 с.
6. Юзікова Н. С. Формування у неповнолітніх мотивації до застосування жорстокості та агресії при вчиненні злочинів. *Вісник Академії митної служби України*. 2011. № 2. С. 150–155.
7. Jacques Bourquin, Mathias Gardet. Éducation surveillée. URL: <https://enfantsenjustice.fr/?education-surveillee>
8. Borstal system. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/Borstal-system>
9. Youth Justice in Germany. Oxford Handbooks Online. URL: https://rsf.uni-greifswald.de/storages/uni-greifswald/fakultaet/rsf/lehrstuehle/lis-duenkel/Veroeffentlichungen/Duenkel_-_Youth_Justice_in_Germany_-_Oxford_Handbooks_Online.pdf